

Andrei Avram

NOTE ETIMOLOGICE

CĂHUI. Termenul apare în calitate de cuvânt-titlu în două dintre articolele din MDA: *căhui*¹ (subst.) „poreclă pentru un om prea înalt”; *căhui*² (adj.) „nebun”. Am avea a face deci cu două cuvinte (ambele cu etimologia necunoscută după dicționarul citat). În realitate ne găsim în prezența unui caz de asociere în conținutul semantic al unuia și aceluiași cuvânt a sensurilor „(om) înalt”, pe de o parte, și „(om) nebun” sau „(om) prost”, pe de altă parte. Fenomenul este relativ frecvent; vezi, de exemplu, *măcău* „epitet dat unui om foarte înalt, voinic și cam prost” (DLR), unul dintre cuvintele pe care le-am citat în sprijinul explicației conform căreia *păhui*² „năuc, aiurit, zăpăcit, prost”, cu etimologia necunoscută în DLR, este unul și același cuvânt cu *păhui*¹ „epitet dat unui om înalt și bine făcut” (alături de alte sensuri), care, cum se arată în DLR, provine din magh. *pagony* (Andrei Avram, *Contribuții etimologice*, București, 1997, p. 147).

Întrucât *căhui* cu sensul „nebun” nu este altceva decât o variantă a lui *păhui* cu un sens identic sau cu unul foarte asemănător (Mioara Avram, în SMFC VI, 1972, p. 8), iar, așa cum credem că am reușit să demonstrăm, *păhui*¹ și *păhui*² reprezintă o singură unitate lexicală, înseamnă că forma din titlul acestei note (cu ambele înțelesuri) provine, indirect (prin intermediul variantei cu [p] la inițială) din cuvântul maghiar menționat.

Fluctuația între *pă-* și *că-* amintește de fluctuația (mai frecventă) *po-* ~ *co-*, pentru care vezi Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, București, 2000, p. 30–47, unde sunt luate în considerare contribuțiile anterioare semnate de Al. Graur și de Mioara Avram).

CĂMICIOR. Existența unor asemănări evidente (pe plan semantic și din punct de vedere formal) între, pe de o parte, *cămin* „cuptor; vatră; coș pe unde iese fumul”, *căminaș* „cămin mic”, *căminici* „loc în preajma cuptorului pe care își pun țărani hainele la uscat” și, pe de altă parte, *cămicior* „construcție deasupra vetrei sau cuptorului, care prinde fumul și scânteile, la casele fără coș” (cu etimologia necunoscută în MDA) indică de la prima vedere apartenența acestuia din urmă la familia lui *cămin*.

Deși radicalul *cămin-* nu se regăsește în întregime în *cămicior*, explicația potrivit căreia la forma din titlul notei de față s-a ajuns printr-o scurtare a formei **căminicior* (< *căminici*) este ușor de admis, dacă se ține seamă de faptul că sunt atestate derivate ca *putioară* (< *putină*; G. Pascu, *Sufixe românești*, București/Leipzig/Viena, 1916, p. 160), *notioară* (< *noatin*; p. 161), *vinioară* (< *vineri*; p. 162).

LR, LXIII, nr. 4, p. 465–500, București, 2014

CĂRĂJELE. Este un nume de plantă (formă de plural), înregistrat în MDA cu glosarea „crăițe (*Tagetes panula*)” și cu etimologia necunoscută. Avem a face, neîndoielnic, cu o variantă a lui *cărujele* (cu sensurile „crăițe” și „garoafe”), cu singularul *cărujea*; pentru a cărui etimologie vezi, mai departe, nota cu acest titlu.

CĂRÂN. Apare în MDA cu sensul „mâncare care se dă câinilor la stână (de obicei zer cu mămăligă)”, cu etimologia nesigură și însoțit de o trimitere la *cărânie*, pentru care vezi nota următoare. Este, fără îndoială, unul și același cuvânt cu *cărini*, discutat mai jos, în nota cu acest titlu.

CĂRÂNIE. Legătura dintre *cărân* și *cărânie*, evidentă și semnalată în MDA printr-o trimitere de la primul la cel de al doilea (vezi nota precedentă), constă în faptul – la fel de evident după părerea noastră – că de la *cărân* s-a format derivatul *cărânie* „lături din comină de prune” (cu etimologia necunoscută în MDA). Cele două cuvinte – la care se adaugă *cărini*, discutat mai departe – au în comun sensul general „preparat alimentară destinat animalelor”.

CĂREE. Cuvântul (care ar fi trebuit să fie scris *căreie*) figurează în MDA cu etimologia necunoscută și cu următoarea definiție: „fân adunat în straturi groase pentru uscat”. După părerea noastră provine din magh. *köreje* „în jurul lui” (Academia Română. Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, *Dicționar maghiar-român*. Volumul II. *K–Zs*, București, 2011). Pentru sens cf. nota următoare, iar pentru reflexul [ă] al vocalei anterioare rotunjite din maghiară vezi, mai departe, discuția din cadrul notei *Cărujea*.

CĂREI. Este un verb, care înseamnă „a aduna fânul în cercuri (ocoale) ca să se usuce” și care după MDA ar proveni din magh. *kör*. Acesta însă are sensul „cupă” (în terminologia jocurilor de cărți), cum se arată în dicționarul maghiar-român citat în nota precedentă, așa încât este clar că el nu poate fi la originea verbului din română. În realitate *cărei* este în legătură cu magh. *kör* „cerc”, nu în mod direct, ci ca derivat de la *căreie*, care, la rândul lui, provine din adverbul maghiar *köreje*, membru al familiei lui *kör*. Cf. nota precedentă.

CĂRINI. Este o formă de plural a unui substantiv feminin a cărui formă de singular ar fi **cărină*. Înseamnă „făină subțiată cu apă, care se dă ca mâncare găinilor și rațelor” (cu etimologia necunoscută în MDA). Avem a face cu o variantă a lui *cherină* „amestecătură de dovleac fiert, făină, sare etc. servind ca hrană pentru porci”, cuvânt considerat în MDA cu etimologie nesigură și însoțit de trimiterea „cf srb *ker*”.

Întrucât, pe de o parte, *cher* cu sensul „câine” este atestat într-un grai din Banat (lucru asupra căruia a atras atenția Dorin Gămulescu, în SCL XVIII, 1967, 5, p. 563), iar, pe de altă parte, după datele pe care le-am avut la dispoziție, în sârbă nu există un cuvânt asemănător, formal și semantic, cu rom. *cărân*, *cărânie*, **cărină*, *cherină*, este justificată presupunerea conform căreia *cherină* a fost format pe terenul limbii române (pentru etimologia acestui cuvânt vezi Andrei Avram, *Noi contribuții etimologice*, București, 2001, p. 79–80, unde sperăm că am reușit să clarificăm și două chestiuni de ordin fonetic: [e] și [ă] în prima silabă; [i] și [î] în silaba a doua a membrilor familiei de cuvinte la care ne-am referit).

CĂRNICICĂ. Dacă etimologia dată în MDA a acestui derivat (sinonim al lui *cărniță*) – „*cărniță* + *-ică*” – ar fi cea adevărată, ar rămâne inexplicabilă prezența unei africcate prepalatale în locul dentalei corespunzătoare (**cărnițică*). În realitate baza derivatului este *carne*, iar sufixul este *-ică*, sufix identificat în MDA, corect, în *părticică*, *pielicică* (s. v. *cărticică* găsim însă această etimologie greșită: „*carte* + *-ică*”!).

CĂRUJEA. Acest cuvânt (plăsat, din greșeală, înainte de *căru*) nu apare în MDA ca titlu de articol, întrucât el este considerat variantă a lui *caragea*, la care se face trimitere. Credem însă că din cele arătate în cuprinsul notei de față va rezulta că ar fi fost justificată prezența în dicționar a unui articol intitulat *Cărujea*.

Caragea, în MDA cu etimologia „tc. *karaga*” (sic; în loc de *karaca* – în conformitate cu ortografia actuală a limbii turce – sau, mai puțin potrivit, *karağa*, ca în DA), este, ca substantiv, numele câtorva plante. În articolul la care ne referim aici figurează, printre altele, variantele, *cărujea*, în compusul *cărujele-de-iarnă* „crăițe (*Tagetes panula*)” și *cârânjea* (alături de varianta *cărujea*), glosat „garoafe (*Dianthus barbatus*)”.

La prima vedere pare acceptabilă explicația conform căreia de la *caragea* s-a ajuns la *cărujea* prin următoarele fenomene: trecerea, banală, a lui [a] la [ă], în ambele silabe protonice; disimilarea [ă]...[ă] > [ă]...[u]; transformarea în [j] a africcatei prepalatale (transformare caracteristică pentru graiurile dacoromâne de nord-vest). Această explicație întâmpină însă două dificultăți. Prima: ipoteza apariției lui [u] prin disimilare este neplauzibilă; dacă s-ar fi produs un accident fonetic de acest tip, ar fi fost de așteptat ca de la *cărăgea* să se ajungă mai curând la **căregea*, dată fiind prezența unui element prepalatal în silaba accentuată a cuvântului. A doua dificultate, majoră, este cea pusă în evidență prin următoarele observații ale lui Emil Suci, *Influența turcă asupra limbii române*. II. *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2010, s. v. *caragea*: „Legătura cu rom. reg., Transilv. *carageá*, *cărugeá*, *cărăgeá* «crăiță, vâzdoagă (*Tagetes*)», *cârânjeá* «garofiță-de-grădina (*Dianthus barbatus*)» este nelămurită; cf. tc. *karaca* [ot] «lăptucă sălbatică; neghină; chimen», care nu putea fi însă preluat exclusiv în Transilv.; cf. bg. *karadžejka* «un soi de prune»”.

Vom încerca să arătăm că transilv. *cărujea* (scris de E. Suci, ca în DA, cu g, nu cu j, în ultima silabă; cu privire la această grafie vezi mai jos) nu este o variantă a lui *caragea* (împrumutat din turcă), ci un alt cuvânt, și că nu este cazul să ne gândim la posibilitatea existenței unei legături între *cărujea* și vreunul dintre cele două cuvinte (din turcă, respectiv, din bulgară) menționate în partea finală a pasajului reprodus.

După părerea noastră *cărujea* este un derivat (cu un sufix diminutiv) de la **cărujă*, provenit din magh. **kőrözsa*. Faptul că etimologia lui *cărujea* dată aici include referirea la două cuvinte (unul românesc, celălalt maghiar) pe care nu le-am găsit în dicționare nu poate fi invocat împotriva acestei etimologii, din motivele prezentate în continuare.

Al. Borza, *Dicționar etnobotanic...*, [București], 1968, p. 167, s. v. *Tagetes panula*, menționează că printre termenii care denumesc în maghiară planta numită în graiurile dacoromâne *crăițe* (pl.), *cărujele* (pl.) etc. figurează *kővirág* (compus din *kő* „piatră” și *virág* „floare”) și *büdös rózsza* (în traducere cuvânt de cuvânt: „trandafir puturos”). Bazându-ne pe aceste informații, suntem îndreptățiți, credem, să presupunem că în maghiară există sau a existat compusul **kőrózsza*, în care primul element este cel din *kővirág*, dar al doilea nu este cel cu sensul „floare”, ci numele unei anumite flori, ca în termenul *büdös rózsza*.

În poziție finală, sub accent, într-un număr relativ mare de cuvinte românești (în general regionalisme) vocalei ortografiate *ő* din maghiară îi corespund diftongii [eɥ] și [ãɥ]; de exemplu, magh. *lepedő* a devenit *lepedeu*, *lepedău* (vezi Emese Kis, în CL V, 1960, 1–2, p. 78; Király Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, 1990, p. 147). Este însă improbabilă existența în trecut a unui diftong cu [ɥ] ca al doilea element în prima silabă (neaccentuată) a cuvântului care a constituit baza actualului *cărujea* (deci existența formei **cărujă* = [kãrujã]), căci [ɥ] în poziție preconsonantică nu este „agreat” de fonotactica limbii române (semiconsoana labiovelară apare rar în acest context segmental, iar atunci când apare ea este de regulă precedată de o vocală accentuată, ca în *bojdeucă*, de exemplu); cf. lat. *auscultare* > rom. *asculta*; *căuta* = [kãɥta] > *căta*. Credem așadar că în cazul care ne preocupă de la vocala anterioară rotunjită din maghiară nu s-a ajuns în română la un diftong (ca în *lepedeu*, *lepedău*), al cărui element nesilabic ar fi fost eliminat ulterior, ci, direct, la o vocală. Problema naturii acestei vocale constituie obiectul discuției care urmează.

Transformările suferite de vocalele anterioare rotunjite în împrumuturile românești din maghiară sunt descrise de Fr. Király (*op. cit.*, p. 146) astfel: „În procesul adaptării se evită articularea palatal-labială *simultană* și se «segmentează», se redau *succesiv* aceste caracteristici: *eu*, *iu*. De cele mai multe ori însă se reține numai una din notele componente, iar în funcție de natura acesteia apare *e*, *i*, *o* sau *u* în împrumut”. Problemele asupra cărora ne vom opri în rândurile următoare sunt cele legate de reflexele vocalelor anterioare rotunjite semideschise (una scurtă, cealaltă lungă, scrise *ö* și, respectiv, *ő*). Dat fiind că „în română [...] *ö* și *ő* sânt tratate la fel” (Fr. Király, *op. cit.*, p. 145), putem recurge la o simplificare, folosind o singură transcriere fonetică, [ö], pentru ambele vocale maghiare.

În lucrarea citată a lui Fr. Király (la p. 146) reflexele [e] și [o] ale magh. [ö] sunt ilustrate, printre altele, cu exemplele *chelciug* „dépense”, din magh. *költés*, și, respectiv, *coleşă* „bouillie (de maïs)”, din magh. *köles*. De menționat că în cazul secvențelor formate în maghiară dintr-o oclisivă velară și [ö] separarea elementului labial de cel palatal are de regulă ca urmare apariția în română a unor secvențe de tipul „oclisivă palatală + vocală posterioară labială”: magh. *köz* > rom. *chiuz* = [kuz] „courroie du fléau” (Fr. Király, *op. cit.*, p. 216); magh. *Kővár* > rom. *Chioar* (Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 76); elementul „palatalitate”

continuă deci să existe în cuvântul românesc ca proprietate a unei consoane, nu ca sunet precedat de o consoană nepalatală (cum se întâmplă în *diug* „charogne”, din magh. *dög*, exemplu dat la p. 146 din lucrarea citată a lui Fr. Király).

Celor două categorii de reflexe prezentate în pasajul reprodus mai sus – o succesiune de elemente vocalice, respectiv, una dintre vocalele [e], [o], [i], [u] – li se adaugă o a treia categorie, care poate fi identificată prin parcurgerea listei exemplurilor date de Fr. Király, la aceeași pagină (146), în paragraful intitulat „-ö-, -ő” (prin cratime este indicat faptul că vocala se află în interiorul cuvântului); avem în vedere vocalele centrale [ă] și [î]. Păstrând formulările conforme cu opiniile lui Fr. Király (dar renunțând la ghilimele), vom face, în continuare, câteva comentarii cu privire la exemplele care dovedesc sau par a dovedi substituția cu unul dintre sunetele [ă] și [î] a vocalei [ö] din etimonul maghiar.

Gözös > *ghezăș* „train”. Ar fi fost de așteptat ca între termenul maghiar și cel românesc să fie citată varianta acestuia din urmă cu [e] în silaba a doua (cf. procedeul folosit în cazul unora dintre cuvintele menționate mai jos), întrucât, după toate probabilitățile, varianta *ghezăș* (aleasă ca titlu de articol în MDA) este mai nouă decât *ghezeș* (cf. Fr. Király, *op. cit.*, p. 146: „Vocala *e* (< *ö*, *ő*) poate să treacă, sub influența sunetelor învecinate, în *ă*”; din context reiese că această observație vizează următoarele două exemple).

Gyülölni > *gilelui* > *gilălui* „hăir”. Cuvântul românesc și derivatele lui sunt atestate (în unele texte vechi) numai cu [ă] în silaba a doua (DA; Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966, s. v. *gilătui*), așa încât ipoteza potrivit căreia această vocală a luat locul unui mai vechi [e] nu poate fi argumentată.

Köpenyeg > *chepeneag* > *căpeneag* „manteau”. Este, printre împrumuturile din maghiară care ne interesează aici, cuvântul cu cea mai mare răspândire în graiurile românești (din trecut și din zilele noastre). Problema naturii vocalei din silaba inițială necesită o discuție ceva mai amănunțită; vom aborda această problemă mai departe.

Görcs > *gârci* „crampe”; *hörcsög* > *hârciog* „hamster”. Dacă aceste regionalisme sunt împrumuturi recente, înseamnă că [î] este reflexul direct al lui [ö] din maghiară. Nu poate fi însă exclusă posibilitatea ca *gârci* și *hârciog* să fi pătruns în unele graiuri românești înainte de apariția acolo a vocalei [î]; în acest caz am avea a face cu transformarea, relativ nouă, [ă] > [î] (ca în cuvintele devenite *vârtos*, *vârf* etc.).

În cartea lui Fr. Király nu figurează verbul *cărăzui*, definit în MDA „a alinia aracii la vie” și considerat împrumutat din magh. *körözni* (etimologie preluată din DA, cu o greșeală de copiere: *ő*, în loc de *ö*, în silaba a doua a termenului maghiar). Dacă etimologia dată în DA ar fi cea adevărată, cazul cuvântului la care ne referim ar putea fi invocat ca argument important în favoarea a ceea ce susținem în legătură cu originea lui *cărujea*: reflexul [ă] al vocalei anterioare rotunjite din etimonul care după părerea noastră este **körösza*. N. Drăganu a arătat însă (în DR V, 1927–1928,

p. 338) că termenul *cărăzui* provine din magh. *karóz-* (etimologie pe care o găsim și în dicționarul lui L. Tamás). Prin urmare, *cărăzui* nu prezintă interes pentru problema pe care o discutăm aici.

Revenind acum la cazul lui *căpeneag*, menționăm că pentru acest cuvânt au fost propuse trei etimologii. După unii cercetători (printre care, cum am văzut, se numără Fr. Király) avem a face cu un împrumut din maghiară. Conform părerii lui E. Suci (op. cit., s. v. *chepeneag*) cuvântul provine „din tc. *kepenek*, (înv.) *kepeneg*, (dial.) *kepinek*”. În secțiunea etimologică a articolului *căpeneag* din DA citim: „Din (ad I) ung. *köpenyeg* «manta» s. (ad II) turc. *kepenek* «manta (a ienicerilor)»”. După părerea noastră în favoarea etimologiei multiple date în DA pledează faptul că această denumire a unor obiecte de îmbrăcăminte este cunoscută atât în graiuri al căror lexic reflectă o influență turcă semnificativă, cât și în graiuri vorbite în zone (din Transilvania, Crișana, Maramureș) unde nu a existat o asemenea influență și unde, în schimb, sunt foarte numeroase împrumuturile din maghiară. Nu este de crezut că, de exemplu, în graiurile din centrul Transilvaniei *căpeneag* provine din turcă sau că în graiurile subdialectelor muntean și moldovean același cuvânt a fost preluat din maghiară.

Am văzut că varianta *căpeneag* este considerată de F. Király mai nouă decât cea cu [e] în prima silabă; reflexul direct al lui [ö] din etimon ar fi deci vocala anterioară. Interpretarea aceasta nu este însoțită de niciun argument și ea este greu de admis. Mult mai plauzibilă este ipoteza potrivit căreia *căpeneag* a devenit *chepeneag*, printr-o banală asimilare. Sextil Pușcariu susține (în DR IV, 1924–1926, partea 2, p. 716) că varianta cu [ă], *căpeneag*, „nu se poate explica decât ca un hiperurbanism în loc de *chepeneag* < ung. *köpenyeg*” (cf. fenomenul dialectal al substituiri cu vocale anterioare a vocalelor centrale precedate de [k], [g], în unele cuvinte; de exemplu, *cămeșe* > *chemeșe*). Această explicație – acceptată de L. Tamás, op. cit., s. v. *căpeneag* – nu poate fi socotită însă valabilă, deoarece, cum reiese din sursele citate date în dicționare (vezi mai ales dicționarul lui L. Tamás), varianta la care ne referim circulă și în graiuri vorbite în zone din afara ariei subdialectului crișean, subdialect pentru care transformarea avută în vedere ([kă] > [ke], [gî] > [gi] etc.) este o trăsătură caracteristică. Așa stând lucrurile, nu ne rămâne decât să admitem că în graiurile în care *căpeneag* a fost împrumutat din maghiară [ă] din prima silabă a cuvântului este reflexul direct al vocalei [ö] din etimon.

Discuția consacrată lui *căpeneag* – în cadrul căreia nu am propus o nouă etimologie, ci doar am adăugat un argument de ordin geografic la cel semantic, prezentat în DA – a fost necesară, întrucât concluzia ei ne oferă un argument esențial în sprijinul unei afirmații din prima parte a notei de față: rom. **căruijă* provine din magh. **kórózsa*. Este evident că – lăsându-se la o parte cuvinte ca *gârci* (în care [î] ar putea fi, eventual, rezultatul închiderii lui [ă], reflexul direct al vocalei [ö] din etimon) – constatarea că dispunem de cel puțin un exemplu (s i g u r după părerea noastră) de substituție cu [ă] a magh. [ö] precedat de o oclisivă velară într-un cuvânt cu etimologie cunoscută (magh. *köpenyeg* > rom. *căpeneag*) justifică presupunerea că același fenomen i se datorează [ă] din silaba inițială a lui

**cărujă*. Se înțelege că, dacă ceea ce am susținut în nota *Căree* (proveniența acestui cuvânt din magh. *köreje*) corespunde realității, la *căpeneag* se adaugă un al doilea exemplu. Faptul că, rar, [ö] din maghiară a fost înlocuit cu [ă] în română nu poate prin nimic să pară mai neobișnuit decât faptul că, tot rar, aceeași corespondență se întâlnește în împrumuturi din turcă (Emil Suci, *Influența turcă asupra limbii române*. I. *Studiu monografic*, București, 2009, p. 223: „Pentru rom. *i, e* sau *ă* corespunzând vocalei tc. *ö* nu avem decât exemple izolate”; pentru [ă] se dă un singur exemplu: *nöbet* > *năbet* ~ *nobet*).

Reflexul [u] al vocalei din penultima silabă a magh. **kórozsa* nu pune nicio problemă; cf. *rujă* < magh. *rózsa* (DLR; Fr. Király, *op. cit.*, p. 143). Putem adăuga aici că nu este exclus ca [u] din *rujă* (și, implicit, din **cărujă*, *cărujea*) să corespundă unei vocale maghiare (lungi) cu aceeași apertură, căci în graiurile limbii-sursă este atestată varianta *rúzsza* (L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *rujă*).

Ca în cazul multor alte nume de plante, cuvântul de bază și derivatul lui cu un sufix diminutiv și cu un sens identic cu cel al bazei au intrat într-o concurență în care câștigător a fost cel de al doilea (cf. *viorea* și *viorică*, cu pl. *viorele*, derivate mult mai răspândite decât baza *vioară*, cu pl. *viori*). Pe de altă parte, s-a observat că „derivatele în *-ea* apar mai mult la plural decât la singular” (Dumitru Bejan, *Nume românești de plante*, Cluj-Napoca, 1991, p. 183). În cazul care ne interesează aici se pare că termenul de bază a fost înlocuit complet de derivat: până la proba contrară **cărujă* rămâne un cuvânt neatestat, așa încât asteriscul este necesar. În ce privește formele de singular și, respectiv, de plural ale derivatului considerăm că ambele sunt atestate, deși, cum am arătat la începutul acestei note, sg. *cărujea* a fost înregistrat în MDA ca variantă a lui *caragea* (tot ca variantă a acestuia apare *cărugea*, atât în MDA, cât și în DA).

Este ușor de admis că în unele graiuri *caragea*, împrumutat din turcă, a devenit *cărăgea*. Ipoteza potrivit căreia de la *caragea* sau de la *cărăgea* s-a ajuns la o variantă cu [u] în silaba a doua este însă neplauzibilă (ar fi fost de așteptat mai curând o variantă **căregea*). În același timp, este cât se poate de întemeiată presupunerea că de la *cărujea* s-a ajuns la *cărăjea*, printr-o banală asimilare: [ă]...[u] > [ă]...[ă]. În DA, s. v. *caragea*, găsim pluralul *cărăjele* într-un citat dintr-o culegere de poezii populare semnată de Ion Pop Reteganul; avem a face, fără îndoială, cu forma literarizată (greșit, prin hipercorectitudine) a cuvântului *cărăjele* = [kărăjele], care, cum am încercat să arătăm, este un derivat de la un cuvânt de origine maghiară și deci nu are nicio legătură cu turcismul *caragea*.

De la **cărăjea* (este atestat pluralul *cărăjele*; vezi nota cu acest titlu) s-a ajuns la *cărănjea* (fără etimologie în DA; după MDA variantă a lui *caragea*) ca urmare a două transformări fonetice, ambele frecvente și bine cunoscute: C > NC (C = consoană orală; N = consoană nazală) – pentru care vezi p. 18 din cartea noastră citată în nota *Căhui*; cf. raportul dintre *strung* și varianta etimologică *strug*) – și [ă] > [î] înainte de unele grupuri consonantice (transformare pe care am examinat-o în SCL XVI, 1965, 4, p. 455–461).

CÂNJEL. Apare în MDA cu glosarea „laț”. Este surprinzător faptul că, în timp ce, pe aceeași pagină a dicționarului, de la *cânjău* și de la *cânjeu* se trimite la *gânjei*, nu se stabilește niciun raport între acesta din urmă și *cânjel*, considerat un cuvânt cu etimologia necunoscută. Este evident că în toate cele trei cazuri avem a face cu derivate – care ilustrează fluctuația [k] ~ [g] (cf., în MDA, *gără*, variantă a lui *cără* „cicăleală; ceartă”; *garafă* ~ *carafă* etc.) – din familia lui *gânj*, cuvinte cu diverse sensuri speciale incluzând sensul general „legătură” (de exemplu, *gânjei* înseamnă, printre altele, „legătură a leucii cu carâmbul de sus”).

CÂRTEI. Sensul cuvântului (în MDA cuvânt cu etimologia necunoscută), „grup de 15–30 de o”, pledează, indiscutabil, în favoarea explicației conform căreia avem a face cu un derivat de la *cârd*, „grup de animale [...] de același fel, care se află împreună” (MDA, s. v.). Faptul că [d] din *cârd* nu se regăsește în *cârtei* (așa cum se regăsește în *cârdei*, *cârduț* etc.) nu poate fi invocat împotriva acestei explicații, deși înlocuirea oclusivei dentale sonore cu surda corespunzătoare este un fenomen rar. Cf. *ciorti* „a se certa; a fura”, după MDA cu etimologie nesigură (nu se face nicio trimitere la un posibil etimon), dar considerat de Alf Lombard (*Le verbe roumain. Étude morphologique*. Tome II, Lund, 1955, p. 804) variantă a lui *ciordi*, împrumutat din țigănește (autorul distinge două verbe omonime; soluția etimologică propusă se referă la cel cu sensul „a fura”).

CEB. Cuvântul, înregistrat în DA ca substantiv, fără indicații cu privire la genul și la forma lui de plural, nu este însoțit de o glosare sau de o definiție; în locul acestora găsim doar următoarea explicație: „Se zice despre forma coarnelor bouului și vacii” (în MDA: „formă a coarnelor bouului și vacii”).

Considerăm că ipoteza emisă în DA, indirect, prin întrebarea „Greșeală de scriere, în loc de *cerb*?” nu este plauzibilă. După părerea noastră *ceb* este un derivat regresiv de la *cebală* „lucru neîntreg, rupt; animal degenerat, mic și urât” (DA), la rândul lui – cum se arată în DA și în MDA –, un derivat regresiv de la *cebălui* „a rupe; a poci; a deforma; a ciopârți” (MDA; în acest dicționar, ca și în DA și în dicționarul lui L. Tamás, alături de sensuri care par să aparțină unui alt verb *cevălui*; cf. Iulia Mărgărit, *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole*, București, 2005, p. 50). După toate probabilitățile, sensul termenului în discuție este „corn rupt sau cu o formă anormală”; cf. sensul „animal degenerat” al lui *cebală*.

CEGORNICER. Cuvântul apare în MDA doar însoțit de trimiterea „vz *cheag*”, ceea ce înseamnă, de fapt, că el rămâne fără etimologie (căci, evident, aici nu poate fi vorba despre o variantă a lui *cheag*). Avem a face – ca și în nenumărate alte cazuri – cu înregistrarea în dicționar a unei forme care reflectă o particularitate fonetică cu caracter de lege în unele graiuri (în situația de față africativizarea unei oclusive palatale sau prepalatale). Odată eliminată particularitatea dialectală în cauză – prin operația numită curent literarizare –, *cegornicer* devine *chegornicer*, variantă a lui *cheagornicer*, cuvânt cu sensurile „vas în care se prepară sau se păstrează cheagul; vas în care se stoarce cașul” (MDA) și cu etimologie cunoscută. Acest cuvânt nu provine însă, cum citim în MDA, din „*cheag* + *-(orn)icer*” (!), ci din *cheagorniță* sau din *chegorniță* (vezi DA, s. v. *cheag*), prin derivare cu sufixul *-ar*,

care după anumite consoane și după semiconsoana [i] are varianta *-er* (cf. *pivnicer*, derivat de la *pivniță*).

Din cele arătate rezultă că forma *cegornicer* nu trebuia să fie înregistrată în MDA, așa cum, de exemplu, pe bună dreptate, nu au fost înregistrate formele **ceag* și **încega* (prezența lui *încegătură* – cu trimitere la *închegătură* – nu este decât una dintre numeroasele ciudățenii din categoria în care se încadrează și cazul discutat în rândurile precedente).

CELPERIT. Este un cuvânt compus. După cât se pare, o particularitate fonetică dialectală reflectată de forma celui de al doilea termen al compusului ([e] etimologic, nu [je], ca în limba literară) a împiedicat identificarea lui *perit* cu *pierit* (participiu și adjectiv), așa încât *celperit* „sifilis”, apare în MDA cu etimologia necunoscută. Cuvântul nu ar fi trebuit să fie inclus în dicționar (așa cum, de exemplu, nu a fost inclus un verb *peri*, care devine *pieri* în obișnuita transcriere literarizată). Din punct de vedere formal etimologia lui *cel pierit* – scris astfel în DLR, s. v. *pieri* – este cât se poate de evidentă; pentru aspectul semantic al problemei numelor de boli de tipul *cel pierit* vezi Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicină lingvistică*, Timișoara, 1999, p. 149–154.

CEPSĂLI. Înseamnă „a da bătaie cuiva” și este înregistrat în MDA cu etimologia necunoscută.

Cuvântul a fost explicat de Dumitru Loșonți (*Certitudini și ipoteze etimologice*, București, 2007, p. 48) în felul următor: „Este o variantă a lui *a țesăla*, verb atestat de dicționare cu sensul figurat ‘a bate’ [...], provenită de la **cepsălă*, variantă, necunoscută de DLR, a lui *țesală*”. Din punct de vedere semantic această explicație pare acceptabilă, dar ea întâmpină o dificultate de ordin fonetic. Faptul că africata din *cepsăli* nu este identică cu cea din *țesăla* nu pune probleme; prima, care este etimologică (*țesală* provine din v. sl. *česalo*), apare în multe dintre variantele atestate ale substantivului. Este însă de observat că prezența lui [p] în *cepsăli* (în loc de **cesăli*, care ar fi fost derivatul normal al lui *cesală*) rămâne inexplicabilă (întocmai ca prezența aceleiași consoane într-o ipotetică bază **cepsală*).

După părerea noastră sufixul din cuvântul în discuție nu este *-i* (cum ar rezulta din etimologia potrivit căreia verbul este un derivat de la **cepsală*), ci *-li*, iar [p] din *cepsăli* este o consoană existentă și în cuvântul de la baza acestuia. Forma verbului ne conduce spre baza *ceapsă* (după DA și după MDA împrumutat din maghiară și din sârbă), iar sensul lui spre *ceapță* (după cele două dicționare împrumutat din maghiară). Întrucât pe plan semantic nu se poate stabili nicio legătură între *cepsăli* și *ceapsă* „bonetă” (alături de alte sensuri, dezvoltate din „bonetă”), credem că verbul este derivat de la celălalt substantiv, care înseamnă „palmă” (DA, MDA; în dicționarul citat al lui L. Tamás: „Ohrfeige: gifle”). Consoana [s] în locul lui [t] (ar fi fost de așteptat ca derivatul să fie **ceptăli*) este o urmare a confuziei între paronimele *ceapsă* și *ceapță* (în MDA *ceapță*²), confuzie dovedită de existența variantei *ceapță* (în MDA *ceapță*¹) a celui dintâi.

În concluzie, etimologia lui *cepsăli* este după opinia noastră următoarea: derivat de la *ceapță* „palmă”, influențat de *ceapsă*.

CET. Alături de *cet*¹ (de la care se trimite la *încet*), în MDA figurează, ca titlu de articol, *cet*², însoțit de precizarea „d[espre] timp”, cuvânt cu sensurile „frumos; liniștit” și considerat cu etimologia necunoscută. Credem că s-a procedat greșit operându-se o separare, care nu se face în DA; acolo găsim, s. v. *încet*, adverbul *cet* (urmat de exemplul „E vremea cet”) și substantivul *ceată* „vreme liniștită”. Legătura dintre sensurile „încet” și „liniștit” este evidentă (vezi și sensul, învechit, „liniște” al substantivului *încet*; MDA), iar extensiunea de la „timp liniștit” la „timp frumos” este ușor de înțeles. Așadar *cet*¹ și *cet*² sunt unul și același cuvânt, cu etimologie cunoscută: lat. *qu(i)etus*.

Încheiem această notă cu observația că este surprinzătoare mențiunea „E: nct” (= etimologia necunoscută) referitoare la *cetos* „d[espre] vreme” liniștit”, cuvânt cu un sens care se regăsește deci în *cet*² (MDA) și cu o formă care nu pune probleme (ca și *cet*, derivatul *cetos* este tratat în DA s. v. *încet*).

CHEBAC. Ni se pare curios faptul că, la pagina la care în MDA este înregistrat *chebar* „haină scurtă”, cu etimologia „*chebă* + *-ar*”, cuvântul *chebac* „haină simplă” apare cu etimologia necunoscută. E cât se poate de clar că și acesta din urmă este un derivat – cu sufixul *-ac* (pentru care vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 189) – de la *chebă* (variantă a lui *ghebă*).

CHEGUNUȘER. Sensul – „butoiaș mic de lemn, unde se ține cheagul” – și forma acestui cuvânt (în MDA cu etimologia necunoscută) indică apartenența lui certă la familia lui *cheag*. E adevărat însă că la prima vedere pare greu de explicat cum s-a ajuns la derivatul din titlul notei de față. După părerea noastră lucrurile s-au petrecut în modul arătat în continuare.

De la *cheag* s-a format derivatul **chegușun*, cu sufixul compus *-ușun* (pentru care vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 53; autorul dă un singur exemplu: *ieșună* „iep(u)șoară”). De la **chegușun* s-a ajuns la **chegunuș* printr-o metateză (a cărei producere a fost, probabil, favorizată de existența unui număr relativ mare de cuvinte care se termină cu sufixul *-uș*). Derivatul în *-ar* de la **chegușun* ar fi fost **chegușunar*; după ce însă a avut loc metateza, același sufix a ajuns să fie precedat de [ș] și, ca urmare, să aibă în unele graiuri varianta *-er* (cf. *călușar* ~ *călușer*, *cenușar* ~ *cenușer* etc.).

CHELBERIȘ. Înseamnă „loc gol, lipsit de vegetație; muchie golașă” (MDA; cu etimologia necunoscută). Este, fără îndoială, un membru al familiei lui *chelbe* „cheli” (alături de alte sensuri), acesta din urmă cu etimologie nesigură (vezi discuția din DA, s. v.). Punctul de plecare al cuvântului din titlul notei de față a fost *chelbe* cu un sens figurat, la care s-a ajuns ca urmare a identificării de către vorbitori a unei asemănări între un sol fără vegetație și un loc (de pe capul omului) lipsit de păr. În derivat este prezentă o variantă a sufixului *-ăriș* (cf. *stufăriș* < *stuf* + *-ăriș*; DLR) apărută prin asimilare: **chelbăriș* > *chelberiș*.

CHEȘAIE. Este înregistrat în MDA cu definiția „femeie oacheșă” și cu etimologia necunoscută. În DA găsim doar o trimitere la *oacheș*. Acesta înseamnă, printre altele, „(despre oameni) cu ochii, părul și sprâncenele negre și cu pielea feței de culoare deschisă” (DLR, sensul 3), așa încât la prima vedere s-ar putea crede că la *cheșai* s-a ajuns, indirect, plecându-se de la *oacheș*, etimologie admisă

și de G. Pascu, (*op. cit.*, p. 203), care trimite la o lucrare a lui B. P. Hasdeu (ar fi deci de presupus existența unui **ocheșaiie*, devenit, prin falsă analiză, *o*, articol, + *cheșaiie*). Constatarea că în DLR nu este înregistrat un derivat în *-aiie* de la *oacheș* ne determină însă să credem că legătura dintre acest cuvânt și *cheșaiie* se reduce la faptul că primul l-a influențat din punct de vedere semantic pe cel de al doilea, care este un membru al familiei lui *cheș* (în MDA *cheș*¹) „bălțat”. Această influență, a cărei consecință a fost adăugarea sensului figurat „(femeie) oacheșă” la sensul propriu „bălțată” al lui *cheșaiie*, este ușor de admis, dată fiind prezența unui element semantic comun – „contrast între culori” – în sensurile lui *oacheș* și în cele ale cuvintelor din familia la care ne referim. A se compara, de exemplu, sensul lui *oacheș* menționat mai sus cu sensul lui *cheșată* „(despre oi) alb pe spinare” (MDA; se subînțelege: „și de altă culoare pe restul corpului”). Ultimul dintre cuvintele citate aici este înregistrat în MDA cu etimologia necunoscută, dar el este considerat de L. Tamás, *op. cit.*, variantă a lui *cheșei* „weissgefleckt: tachteté, balzan” (etimologia: magh. *kese, kesely*) și tratat sub acest titlu, împreună cu *cheș, cheșet, cheșeu* (vezi și DA, s. v. *cheș, -ă*, precum și N. Drăganu, în DR VII, 1931–1933, p. 201).

Cheșaiie figurează printre exemplele date de Sextil Pușcariu (în DR IV, 1924–1926, partea 2, p. 726) pentru a ilustra una dintre funcțiile sufixului *-aiie*, „care servește tocmai spre a forma nume de femei și de animale de sex feminin (*Vlădaia* [...], *cheșaiie, roșcaie* [...])”. Din cele arătate în alineatul precedent rezultă că după părerea noastră *cheșaiie* „femeie oacheșă” (sens figurat) – apărut prin substantivarea adjectivului corespunzător – și *cheșaiie* citat de S. Pușcariu sunt unul și același cuvânt, a cărui origine nu este necunoscută.

CHEȘEL. Însoțit de mențiunea că e atestat în DA, cuvântul este glosat „oacheș” și apare în MDA ca substantiv masculin, cu etimologia necunoscută. În marele dicționar academic însă el este înregistrat ca adjectiv și citat, s. v. *cheș, -ă*, într-un context din care reiese că este admisă apartenența lui la familia termenului din titlul articolului în cauză: „D e r i v a t e: [...] *cheșet* adj. m. [accentul? poate greșeală de tipar în loc de *cheșel* v. *oacheș*] = (porc) cu pete albe”.

Înainte de a ne exprima părerea cu privire la etimologia lui *cheșel*, ni se pare necesar să facem o precizare referitoare la etimonul maghiar din care provin, direct sau indirect, *cheș* și cuvintele înrudite cu acesta. Etimonul în cauză are două variante (la care, cum am menționat în nota precedentă, L. Tamás trimite pentru toți membrii familiei, luați în bloc): *kese* = [keșe] și *kesely* = [keșej] (ultima este scrisă în DA atât *kesely*, cât și *kesej*). După opinia noastră din magh. *kese* provine numai adjectivul *cheș* – de la care s-au format *cheșaiie, cheșată* (*cheșet* pare suspect) –, în timp ce pentru celelalte cuvinte din familia acestui adjectiv punctul de plecare a fost varianta *kesely*.

Etimologia potrivit căreia *cheșel* este un derivat al lui *cheș* (DA) nu ni se pare plauzibilă; ar fi fost de așteptat ca sensului „(porc) cu pete albe” să-i corespundă **cheșat* (cf. *cheșată*, menționat aici mai sus și în nota precedentă). În schimb, dacă admitem că la originea lui *cheșel* se află magh. *kesely*, forma cuvântului românesc poate fi explicată ușor și, în principiu, chiar în două feluri: 1. în *cheșel* este reflectat un fonetism arhaic al cuvântului maghiar (actualul [i] din *kesely* provine dintr-un

mai vechi [l'], consoană care are în română reflexele [l] și [i]; vezi Fr. Király, *op. cit.*, p. 180–183, în special p. 183, unde autorul menționează, printre altele, exemplele *gólya* > *golie* „cigogne” și *solyom* > *șoim*); 2. *kesely* a devenit în română *cheșei*, masc. sg. și pl., iar, ulterior, după modele ca *ușurel* – *ușurei*, *cățel* – *căței*, s-a refăcut un singular *cheșel*. În ce ne privește, ne pronunțăm în favoarea celei de a doua explicații, sprijinită de cazul discutat în nota următoare.

CHEȘEU. Este glosat „(bou) pestriț” în DA și în MDA și, în ambele dicționare, este considerat derivat de la *cheș*. Nu există însă un sufix *-eu* la a cărui funcție să ne putem raporta pentru a susține că el este prezent în *cheșeu*. După opinia noastră este neîndoielnic că avem a face cu o formă de singular refăcută din pluralul *cheșei* (corespunzător singularului *cheșei* sau *cheșel*; cf. nota precedentă), după modele ca *greu* – *grei*, *leu* – *lei*.

CHIBUL. Apare în MDA cu sensurile „măsură de 120 l; conținutul unui chibul” și cu etimologia necunoscută. Este unul și același cuvânt cu *chibăl* „câblă” (un împrumut din maghiară), prezent în dicționar cu câteva rânduri mai sus (unde, de altfel, *chibul* figurează ca variantă a cuvântului din titlul articolului!). Identitatea *chibul* cu definiția reprodusă mai sus = *chibăl* „câblă” (consemnată în DA, unde, s. v. *chibăl*, citim: „și: *chibul*”) nu a fost observată în MDA deoarece lui *câblă*, cu care este echivalat *chibăl* (prin felul în care este glosat acesta din urmă), i se atribuie, greșit, sensul „unitate de măsură egală cu aproximativ 100 g” (eroarea a fost semnalată și comentată de noi, în LR LII, 2013, 1, p. 3).

CHICĂZUI. Este un verb, care apare în MDA însoțit de mențiunea „Mar.” (= Maramureș), cu sensul „a deretica” și cu etimologia necunoscută. Grupul de litere *ch* (urmat de *i*) reprezintă aici transcrierea literalizată (nu literarizată, care ar fi fost cea normală în dicționar!) a consoanei [t'], provenită din [t], prin palatalizare. *Chicăzui* este, evident, unul și același cuvânt cu *ticăzui*, înregistrat ca atare în MDA (*ticăzuii*¹), cu indicații asupra răspândirii („Trs; Mar”) și cu trei sensuri, dintre care primul (aflat la baza celorlalte două) este „a deretica în casă”. Pentru etimologia lui *ticăzui* (după MDA nesigură; se face, în mod justificat, trimitere la *tecăru*) vezi detaliile prezentate de L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *ticăui*¹.

NOTES ÉTYMOLOGIQUES

(Résumé)

L'auteur établit l'origine de 25 mots roumains dialectaux sans étymologie dans les dictionnaires ou y accompagnés d'explications considérées comme inacceptables.

Cuvinte-cheie: etimologie, cuvinte românești care încep cu *c*.

Mots-clés: étymologie, des mots roumains commençant par *c*.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13